

**ՄՊԻՏԱԿԻ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԸ.
ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԴԱՍԵՐ
ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ**

Գազիկ Հարությունյան՝

Օբյեկտիվ պատմական հիշողությունն այն հիմքն է, որը կանխորոշում է հասարակության զարգացումն իր քաղաքակրթական-հոգևոր նկրտումներին համապատասխան: Հայտնի է, որ պատմական հիշողության դեֆորմացիան հանգեցնում է ծանր հետևանքների երկրի և հասարակության համար: Բնավ պատահական չէ, որ «փափուկ ուժի» ռեժիմով իրականացվող պատմական հիշողության (ինչը երբեմն անվանում են «պատմական քաղաքականություն») կեղծարարության կամ ջնջման արդի տեխնոլոգիաները դարձել են պերմանենտ «հիբրիդային» պատերազմների վարման կարևոր տարր: Նման ազդեցության արդյունքների ցայտուն դրսևորումներն են այն գործընթացները, որոնք այսօր դիտվում են Ուկրաինայում և այլ երկրներում, որտեղ տեղի են ունեցել «գունավոր հեղափոխություններ»:

Մինևույն ժամանակ, նման տեխնոլոգիաները կիրառվում են գրեթե բոլոր այն երկրներում, որոնք այս կամ այն չափով ներգրավված են աշխարհաքաղաքական բնույթի մրցակցային զարգացումներում: Նման երկրների թվում է նաև Հայաստանը, քանի որ հայ հասարակությունն այսօր գտնվում է գաղափարախոսական և տեղեկատվա-հոգեբանական խզման վիճակում միմյանց հետ մրցակցող աշխարհաքաղաքական ինտեգրացիոն նախագծերի միջև, որոնք պայմանականորեն կարելի է անվանել «Եվրասիական» և «Արևմտյան»: Այս համատեքստում Մպիտակի երկրաշարժի հերթական տարելիցի առիթով քննարկումների անցկացումը բավական ակտուալ է թվում, մանավանդ որ անգամ այդ ողբերգական իրադարձության մեջ տեղ գտան «պատմական քաղաքականության» մանիպուլյացիոն տեխնոլոգիաներ, դիցուք այնպիսին, թե երկրաշարժն, իբր, արհեստական էր և դա, բնականաբար, կատարել են խորհրդային զինված ուժերը: Սակայն վերադառնանք 30-ամյա վաղեմության այն ահավոր օրերին և անդրադառնանք որոշ ստույգ իրադարձությունների, փաստերի ու թվերի, որոնք արժանի են հիշատակման:

* «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի գործադիր տնօրեն:

Երկրաշարժը տեղի ունեցավ 1988թ. դեկտեմբերի 7-ին, ժամը 11:41-ին, ցնցումների ուժն էպիկենտրոնում կազմել է 8-10 բալ՝ ըստ 12 բալանոց սանդղակի: Դա XXդ. ամենաուժեղ երկրաշարժն էր Կովկասում: Հողին էր հավասարվել Սպիտակ քաղաքը, ավերվել էին Լենինական, Կիրովական քաղաքները, Հայկական ԽՍՀ շատ այլ բնակավայրեր: Աղետն ընդգրկել էր Հայաստանի տարածքի 40%-ը, որտեղ բնակվում էր մոտ 1 մլն մարդ: Բնական աղետից տուժել էին 21 քաղաք ու շրջան, 342 գյուղ, որոնցից 58-ը լիովին փլուզվել էր: Ավելի քան 25 հազ. մարդ զոհվեց, տարբեր աստիճանի վնասվածքներ ստացավ մոտ 19 հազ. մարդ: Ոչնչացվեց մոտ 8 մլն մ² բնակելի տարածք, ինչը կազմում էր հանրապետության ողջ բնակֆոնդի 17%-ը: Անօթևան մնաց ավելի քան 500 հազ. մարդ, տարհանվեց և երկրի առողջարաններ ուղարկվեց մոտ 120 հազ. մարդ, մոտավորապես 70 հազ. մարդ աղետի գոտուց դուրս եկավ ինքնուրույն: Ավերվեցին 277 դպրոց, 245 մանկապարտեզ, առողջապահության մոտ 250 օբյեկտ, 324 ակումբ ու մշակույթի տուն: Գործունեությունը դադարեցրեց ավելի քան 170 արդյունաբերական ձեռնարկություն, կործանվեցին տարեկան 1,9 մլրդ ռուբլու արդյունաբերական արտադրանքի թողարկման հզորություններ, մոտ 82 հազ. մարդ կորցրեց իր աշխատատեղերը: Էապես տուժեցին 209 սովխոզ և 90 կոլտնտեսություն: Ավերվեցին վերամշակող արդյունաբերության ավելի քան 80 ձեռնարկություն, 1200 անասնապահական շինություն: Հանրապետության ագրոարդյունաբերական համալիրի կորուստները կազմեցին ավելի քան 2 մլրդ ռուբլի:

Երկրաշարժի պատճառած ընդհանուր վնասը գնահատվում էր \$14 մլրդ (1989թ. գներով)՝ չհաշված փրկարարական և վերականգնողական աշխատանքների ծախսերը: Ամենից շատ տուժել էր Սպիտակ քաղաքը, որտեղ զոհվել էր բնակիչների մոտ 50%-ը (9732 մարդ), վիրավորվել 1280-ը, անօթևան էր մնացել 8,7 հազար մարդ: 433 բնակելի շենքերից այստեղ լիովին ավերվել էր 274-ը: 232 հազ. բնակիչ ունեցող Լենինականում (այսօր՝ Գյումրի) փլատակների տակ մնաց մոտ 10 հազ. մարդ, վնասվածքներ ստացավ 4430-ը, անօթևան մնաց 180 հազ. մարդ: Քանդման ենթակա դարձավ պետական բնակֆոնդի 70%-ը և մասնավոր տների 18,7%-ը, լիովին ավերվեց տասներկու հարկանի և ինը հարկանի շենքերի 90, հինգ հարկանիների 10%-ը:

Սպիտակում տեղի ունեցած ողբերգության երրորդ օրը Խորհրդային Միությունում հայտարարվեց համազգային սգո օր: Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքների վերացումն առաջին անգամ ԽՍՀՄ պատմության մեջ ընդունեց միջազգային բնույթ: Միխայիլ Գորբաչովը, իմանալով ողբերգության մասին, ընդհատեց իր միջազգային այցելությունը և եկավ Հայկական ԽՍՀ: Նա անմի-

ջապես հումանիտար օգնություն խնդրեց գրեթե բոլոր արտասահմանյան երկրներից: Երկրաշարժի հետևանքների վերացմանը մասնակցեցին ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան, Բելգիան, Իսրայելը, Նորվեգիան և էլի 107 պետություններ: 1989թ. մայիսի 10-ի դրությամբ Հայկական ԽՍՀ-ն օգնություն էր ստացել \$550 մլն ավելի քան 110 երկրից, այդ թվում՝ Իտալիայից՝ \$94,8 մլն, ԳԴՀ-ից՝ \$84,2 մլն, ԱՄՆ-ից՝ \$41,6 մլն, Մեծ Բրիտանիայից՝ \$38 մլն, Չեխոսլովակիայի Սոցիալիստական Հանրապետությունից՝ \$34,5 մլն, Ֆրանսիայից՝ \$27,9 մլն: Հայաստանում փրկարարական աշխատանքներին մասնակցած օտարերկրյա մասնագետների ընդհանուր թիվը կազմում էր ավելի քան 3,6 հազ. մարդ, ներառյալ 1,5 հազ. փրկարար 26 արտասահմանյան երկրներից և մոտ 500 բժիշկ 16 երկրներից:

Սակայն, չնայած արևմտյան երկրների էական օգնությանը՝ փրկարարական և վերականգնողական աշխատանքների հիմնական ծանրությունն ընկած էր ԽՍՀՄ-ի վրա: Ողբերգության հետևանքների վերացման հանձնաժողովը գլխավորեց ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի նախագահ Նիկոլայ Ռիժկովը, որն իրեն դրսևորեց որպես տաղանդավոր կազմակերպիչ և կարեկից մարդ: Նա, առանց չափազանցության, վայելում էր ողջ ժողովրդի սերնու հարգանքը և իրավամբ համարվում է Հայաստանի ազգային հերոսը:

Աղետի առաջին իսկ պահերից Խորհրդային Միության տարբեր շրջաններից աղետի գոտի օրը 24 ժամ և անընդհատ գալիս էին բժիշկներ, փրկարարներ, շինարարներ, տեխնիկներ, հումանիտար օգնություն, դրամական միջոցներ: Միայն № 700412 հաշվեհամարին (Հայաստանի համամիութենական ֆոնդ) նրա գոյության 100 օրվա ընթացքում փոխանցվեց ավելի քան 1.374 մլրդ ռուբլի:

ԽՍՀՄ տարբեր շրջաններից Հայաստան ուղարկվեց 130 բժշկական բրիգադ՝ ավելի քան 1150 բժիշկներով, և այստեղ հարկ է նշել, որ առաջինը Սպիտակ հասան բժիշկներ Վրաստանից: Փրկարարներին հաջողվեց սեղմ ժամկետում փլատակների տակից հանել մոտ 40 հազ. մարդ: Փրկարարական և վերականգնողական աշխատանքներին ակտիվ մասնակցություն ունեցան խորհրդային բանակի ստորաբաժանումները, սահմանապահները և քաղաքացիական պաշտպանության զորամասերը: 1989թ. հունվարի 17-ի դրությամբ աղետի գոտում գտնվում էր մոտ 20 հազ. զինծառայող, այդ թվում՝ մոտ 10 հազ. պահեստագորային, որոնք զորակոչվել էին ԽՍՀՄ տարբեր մարզերից: Բնավ պատահական չէ, որ ի նշան երախտագիտության Սպիտակում բացվեց Հայաստանում երկրաշարժի հետևանքների վերացմանը մասնակցած խորհրդային զինվորների հուշարձանը: Քանդակը պատկերում է խորհրդային զինվորին, գրկին՝ երեխա: Հենց խորհրդային զինվորները

փրկեցին երեխաներին, կանանց, ծերերին և անտարբեր չմնացին ողբերգական այդ իրադարձությունների հանդեպ: Տարերքի հետևանքների վերացման գործընթացն առանց զոհերի չանցավ. կործանվեց հումանիտար բեռ հասցնող երկու ինքնաթիռ (խորհրդային և հարավսլավական):

Հայաստանում փրկարարական և վերականգնողական աշխատանքներում հատուկ դեր խաղաց ՌԽՖՍՀ-ն: Աղետի հետևանքների շուտափույթ վերացման համար 1988-1991թթ. գործի դրվեց ՌԴ ողջ պոտենցիալը: Շինարարական աշխատանքների պլանի համաձայն՝ միայն Լենինականում Ռուսաստանը պետք է շահագործման հանձներ 1043 մ² բնակելի շենք, ավելի, քան մյուս միութենական հանրապետությունները միասին վերցրած: Իսկ Հայկական ԽՍՀ գյուղական բնակավայրերի վերականգնումը գրեթե ամբողջովին ընկած էր ՌԽՖՍՀ ագրոարդյունաբերական համալիրի վրա: Ցավոք, երկրում քաղաքական և տնտեսական ճգնաժամի պատճառով այդ աշխատանքներն ավարտին չհասցվեցին:

Հայաստանում վերականգնողական ամբողջ աշխատանքը նախատեսվում էր իրականացնել երկու տարում: Միայն Լենինականում նշված ժամանակամիջոցում պլանավորվում էր կառուցել 2 մլն 100 հազ. մ² բնակարան: 1989թ. վերջին նախատեսվում էր Հայաստանի քաղաքներում և գյուղերում շահագործման հանձնել 1440 հազ. մ² և 720 հազ. մ² բնակավայրեր համապատասխանաբար: Հատուկ այդ նպատակի համար կարճ ժամկետում երկրի տարբեր շրջաններում կազմավորվեցին և տուժած բնակավայրեր ուղարկվեցին ավելի քան 110 շինչոկատներ: Դրանցից 94-ն արդեն 1989թ. հունվարի 17-ին սկսեց աշխատանքը: Այդ ժամանակ Հայաստանում հաշվվում էր ավելի քան 40 հազ. շինարար, ովքեր եկել էին աղետի գոտի ԽՍՀՄ տարբեր շրջաններից: 1989թ. հուլիսին վերականգնողական և նորոգման միջոցառումներին մասնակցում էր ավելի քան 150 հազ. մարդ: Սակայն Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքների վերացումն ընթանում էր գրաֆիկից նկատելիորեն հետ մնալով, և այն դադարեցվեց ԽՍՀՄ փլուզմամբ պայմանավորված:

Ամփոփելով արդյունքները՝ նշենք, որ Սպիտակի երկրաշարժը XXդ. ամենախոշոր բնական աղետներից էր, այն անդրադարձավ միլիոնավոր մարդկանց ճակատագրերի վրա և ազգային աղետ դարձավ Հայաստանի համար: Աղետի պատճառած տնտեսական վնասը համադրելի է Աֆղանական պատերազմի և Չեռնոբիլի ԱԷԿ-ի հետևանքների վերացման ծախսերի հետ: Երկրաշարժն անդառնալի հարված հասցրեց Հայկական ԽՍՀ ժողտնտեսությանը և ամբողջ երկրին ընդհանրապես, նպաստեց խորհրդային պետության տնտեսական և քաղաքական ճգնաժամի խորացմանը և ԽՍՀՄ փլուզման յուրատեսակ կատալիզատոր դարձավ: